

Ελληνική ταπητουργία και πρόσφυγες υφάντρες: ένα ανεκτίμητο κεφάλαιο πολιτισμικής κληρονομιάς

Αικατερίνη Τζάμου

Σύμβουλος Εκπαίδευσης Φιλολόγων, ΔΔΕ Πειραιά

ktz12665@gmail.com

Περίληψη

Η άφιξη των προσφύγων το 1992 και το 1924 αφενός αναζωογόνησε την ελληνική βιομηχανία, αφετέρου επέδρασε και στην ένταξη των γυναικών στον ενεργό πληθυσμό. Το 1930 οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα των εργατών στην κλωστοϋφαντουργία και την ταπητουργία. Έχοντας ζήσει σε τόπους με πολιτιστική παράδοση πολλών αιώνων, μετέφεραν στη νέα τους πατρίδα μια τεχνογνωσία που αποτελεί ανεκτίμητο κεφάλαιο πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα σχέδια των χαλιών Sparta, τα οποία σύμφωνα με τις ειδικούς θεωρούνται ελληνικά, αποπνέουν έντονα το ελληνικό στοιχείο, καθώς αποτυπώνουν την ελληνική κουλτούρα και θρησκεία και δουλευόταν με τον ασύμμετρο κόμπο, μια τεχνική που έχει ρίζες στην αρχαιότητα. Στην εισήγησή μας, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη συμβολή των προσφύγων στον τομέα της ταπητουργίας, είτε μέσα από τη βιομηχανική παραγωγή, είτε μέσα από τις οικοτεχνίες. Θα εξετάσουμε, ως μελέτη περίπτωσης, την ιστορία συγκεκριμένων οικογενειών προσφύγων που δραστηριοποιήθηκαν σε αυτούς τους τομείς. Θα εστιάσουμε κυρίως στη συμβολή των γυναικών, είτε ως ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, είτε ως φορείς μιας υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που εμπλούτισε την ελληνική κοινωνία, οικονομία και τέχνη με ένα πολιτισμικό κεφάλαιο ανεκτίμητης αξίας.

Λέξεις - κλειδιά: Υφαντουργία, Γυναικεία Επιχειρηματικότητα, Εφαρμοσμένες Τέχνες.

1. Ανάπτυξη ελληνικής ταπητουργίας

Η σύγχρονη ιστοριογραφία καταγράφει αντικρουόμενες θέσεις όσον αφορά τη συμβολή του προσφυγικού πληθυσμού στη βιομηχανική ανάπτυξη του Μεσοπολέμου. Μια μερίδα έγκριτων ιστορικών αμφισβητεί όχι μόνον τον ρόλο των προσφύγων στην ανάπτυξη, αλλά και το εάν και κατά πόσο σημειώθηκε βιομηχανική ανάπτυξη την περίοδο αυτή (Δρίτσα, 1990). Υποστηρίζουν ότι οι απόψεις που κατά καιρούς διατυπώθηκαν για την εισροή κεφαλαίων στην Ελλάδα από πρόσφυγες επιχειρηματίες είναι ατεκμηρίωτες και ότι η συγκρότηση μιας φθηνής εργατικής δύναμης εξαιτίας της προσφυγικής εγκατάστασης είναι αμφισβητήσιμη. Φτάνουν, μάλιστα, να χαρακτηρίσουν ως «μύθο» τη σύνδεση του προσφυγικού με την ανάπτυξη (Κωστής, 2018: 127). Αυτή η πλευρά της ιστοριογραφίας επισημαίνει ως κύριο παράγοντα εξέλιξης την αλλαγή της κρατικής πολιτικής ως προς το θέμα της βιομηχανίας, ένα φαινόμενο που σχετίζεται με ανάλογες πολιτικές που ακολουθούνται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες τον Μεσοπόλεμο, ανεξαρτήτως προσφυγικού (Κωστής, 2018: 130). Αυτό, πάντως, που δεν αμφισβητείται από την παραπάνω ιστοριογραφική προσέγγιση είναι η σημαντική αύξηση των ποσοστών της γυναικείας εργασίας στη βιομηχανία, εξαιτίας του προσφυγικού (Κωστής, 2018: 117).

Από την άλλη πλευρά, έχουμε πλήθος μελετών που υποστηρίζουν τις αντίθετες θέσεις: την τόνωση της ελληνικής οικονομίας με εισροή κεφαλαίων από πρόσφυγες επιχειρηματίες, την ενδυνάμωση των επιχειρήσεων από εξειδικευμένο υπαλληλικό προσωπικό με υψηλό βαθμό μόρφωσης σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό, από επιχειρηματικά στελέχη με τεχνογνωσία, από τραπεζικά και εμπορικά στελέχη με γλωσσομάθεια και διεθνή εμπειρία. Εξάλλου, τόσο οι προφορικές μαρτυρίες προσφύγων όσο και τα κείμενα που αναδεικνύουν προσωπικές ή οικογενειακές ιστορίες επιχειρηματιών οι οποίοι ίδρυσαν βιομηχανικές

μονάδες τον Μεσοπόλεμο, παρουσιάζουν μια διαφορετική εικόνα για τον ρόλο του προσφυγικού στοιχείου στην ανάπτυξη (Ελμαλόγλου, 2000; Παπαδάκη, 2006; Εφραίμογλου, 2012).

Η παραπάνω βιβλιογραφία συγκλίνει ως προς ένα αξιοσημείωτο γεγονός: λίγο μετά το 1922 και για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αναπτύχθηκε η ταπητουργία και μέσα σε λίγα χρόνια άρχισε να ανταγωνίζεται την τουρκική στη διεθνή αγορά. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη συμβολή των προσφύγων από την περιοχή της Πισιδίας, όπου είχε αναπτυχθεί μια παράδοση στον τομέα της ταπητουργίας ήδη από τα μέσα του 19ου αι. (Ιστοκοπούλου, 2000). Τα χαλιά τύπου *Israrta* και ο ρόλος των Σπαρταλήδων ταπητουργών που εισήγαγαν τα σχέδια σε χιλιοστομετρικό χαρτί (*milimetré*) αποτέλεσαν ένα πολιτισμικό κεφάλαιο ταπητουργικής παράδοσης που μεταφυτεύτηκε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

Σε πολλούς συγγραφείς, αναπαράγεται η άποψη ότι η κατασκευή ταπήτων με ασύμμετρους κόμπους ήταν άγνωστη στην Ελλάδα πριν την έλευση των προσφύγων (Τσουρινάκη, 2022). Αυτό δεν είναι απολύτως σωστό, καθώς καταγράφονται περιπτώσεις που μαρτυρούν ότι η συγκεκριμένη τεχνική εισάγεται στην ελληνική επικράτεια λίγο νωρίτερα. Συγκεκριμένα, η Λήδα Ιστοκοπούλου τεκμηριώνει στην εμπειριστατωμένη μελέτη της ότι στην Μαυρογένειο Επαγγελματική Σχολή της Σάμου διδασκόταν η ταπητουργία από εκπαιδευτές με καταγωγή τη Σπάρτη Πισιδίας. Η ίδια ιστορικός αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και κατά την περίοδο των εκτοπισμών (1918-1919) πολλοί Σπαρταλήδες εξόριστοι δίδασκαν την ταπητουργία στους τόπους εξορίας τους (Ιστοκοπούλου, 2000: 220). Αυτό, βέβαια, δεν αναιρεί το γεγονός ότι ο βίαιος εκπατρισμός μετά το 1922 ήταν το χρονικό ορόσημο για την εδραίωση της ταπητουργίας στην Ελλάδα.

Προφορικές μαρτυρίες καταγράφουν την άφιξη των πρώτων Σπαρταλήδων στον Πειραιά τον Νοέμβριο του 1922, αφού πέρασαν πρώτα από Ρόδο, Πάρο, Μύκονο, Ύδρα και άλλα νησιά (Πεσματζόγλου, 1990: 462; Σαπουντζάκης, 2007: 143). Οι Σπαρταλήδες πρόσφυγες ίδρυσαν την επιχείρηση «Ένωση Ταπητουργών Ανατολής» στην Ύδρα το 1923. Ταπητουργεία μικρής κλίμακας (ως βιοτεχνίες ή οικοτεχνίες) αρχίζουν να λειτουργούν σχεδόν ταυτόχρονα με την άφιξη των προσφύγων σχεδόν σε όλη την Ελλάδα.

Ωστόσο, το πρώτο εργοστάσιο ταπητουργείο στην Ελλάδα ιδρύεται το 1922 από τον Φίλιππο Καχραμάνογλου, στην περιοχή Πολύγωνο της Αθήνας (Ελμαλόγλου, 2000: 54). Ο Καχραμάνογλου ήταν από τους Σπαρταλήδες εκείνους που είχαν εγκατασταθεί στη Σμύρνη αμέσως μετά τον σεισμό του 1914 που έπληξε την περιοχή της Πισιδίας. Στη Σμύρνη υπήρχε ήδη μια ακμάζουσα εμπορική κοινότητα ταπητουργών από το 1908, όταν ιδρύεται η εταιρεία «Οριένταλ Κάρπετ». Οι Σπαρταλήδες που συνενώθηκαν σε αυτήν μετά το 1914 δραστηριοποιήθηκαν ενεργά στην ταπητοβιομηχανία και το εμπόριο και κατάφεραν εγκαίρως να περισώσουν τα κεφάλαιά τους, ώστε να επενδύσουν στην Ελλάδα (Πεσματζόγλου, 1990: 463). Ο Φίλιππος Καχραμάνογλου θα ιδρύσει μια δεύτερη, ακόμα μεγαλύτερη ταπητοβιομηχανία στον Ποδονίφτη, το 1923-1924.

Η Ιουλία Παπαδάκη μεταφέρει αυτούσια αποσπάσματα του κειμένου που δημοσίευσε ο Καχραμάνογλου στο Δελτίο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών του 1922 (Καχραμάνογλου, 1922; Παπαδάκη, 2006). Η Παπαδάκη σχολιάζει εύστοχα ότι στόχος του συγγραφέα ήταν να τονιστεί η σημασία της ανασύστασης της ταπητουργίας σε ελληνικό πλέον έδαφος και να ευαισθητοποιηθεί η Πολιτεία ώστε να θεσπίσει κρατικά προστατευτικά μέτρα για τη βιομηχανία και το εμπόριο ελληνικών ταπήτων.

Εικόνα 1. Ταπητουργείο Γραμματικόπουλου στη Δραπετσώνα

Φαίνεται πως ο Καχραμάνογλου δικαιώθηκε. Πράγματι, το ελληνικό κράτος παραχώρησε εικοσιπέντε βιομηχανικά οικόπεδα στην περιοχή του Ποδονίφτη πλάι στον προσφυγικό συνοικισμό (κατόπιν μετονομάστηκε σε Νέα Ιωνία), ενώ σαράντα βιομηχανικά οικόπεδα παραχωρήθηκαν σε διάφορους άλλους προσφυγικούς συνοικισμούς της Αττικής. Όπως σημειώνει και ο Κώστας Κωστής, ενώ στις προθέσεις της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) ήταν να κατασκευαστούν προσφυγικοί συνοικισμοί κοντά σε εργοστάσια, στην πραγματικότητα «αυτό που συνέβη ήταν να κατασκευαστούν τα εργοστάσια κοντά σε προσφυγικούς συνοικισμούς» (Κωστής, 2018: 117).

Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων διέθεσε ένα πολύ σημαντικό ποσό του προϋπολογισμού της για την ταπητουργία, με στόχο να συγκρατήσει τον αγροτικό πληθυσμό, και ιδιαίτερα τις γυναίκες, στην ύπαιθρο. Σε ένα άρθρο του 1928 με τίτλο «Δια την ταπητουργία: τί δέον γένεσθαι» (Εφημερίδα Μακεδονία: 6), αναφέρεται ότι ο Α. Πάλλης, μέλος της Ε.Α.Π., πρότεινε να «χρησιμοποιηθούν ειδικά τεχνίτριαι πληρωμένα παρά του εποικισμού», για να διδάξουν την τέχνη στις νεαρές γυναίκες. Ωστόσο, ο κύριος κορμός της ελληνικής ταπητουργίας βρίσκεται στα αστικά κέντρα.

Με κέντρο τον Ποδονίφτη ιδρύθηκαν πολλά εργοστάσια ταπητουργεία που διέθεταν δύο χιλιάδες αργαλειούς και απασχολούσαν περίπου έξι χιλιάδες εργάτριες. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκε και η σχετική οικοτεχνία που απασχολούσε την περίοδο εκείνη περίπου τριάντα χιλιάδες εργάτριες. Τα στατιστικά στοιχεία για τη δεκαετία 1922-1932 δείχνουν πως ο αριθμός των βιομηχανικών και βιοτεχνικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, σχεδόν διπλασιάστηκε. Οι κατάλογοι των επιχειρήσεων Ελληνικής Βιομηχανίας καταδεικνύουν ότι η υφαντουργία και η ταπητουργία ήταν το πεδίο στο οποίο δραστηριοποιήθηκαν προνομιακά οι πρόσφυγες επιχειρηματίες (Εφραίμογλου, 2012: 214-217). Η Παπαδάκη, καταγράφοντας αποσπάσματα από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο, τεκμηριώνει ότι ο βιομηχανικός κλάδος της ταπητουργίας ήταν άγνωστος πριν την έλευση των προσφύγων και αποτελεί αποκλειστικά δικό τους δημιούργημα (Παπαδάκη, 2006: 171).

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση καταγράφεται από τους Σαπουντζάκη και Λυκούδη, στη μελέτη τους για τα σχολεία των προσφύγων (Σαπουντζάκης, 2007: 26-53). Αποδελτιώνοντας τα μαθητολόγια του 1ου Δημοτικού Σχολείου Νέας Ιωνίας προβαίνουν στις εξής επισημάνσεις: Για το σχολικό έτος 1924-1925, τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του σχολείου δηλαδή, δύο μόλις χρόνια μετά τον ξεριζωμό, στη στήλη «επάγγελμα πατρός» δηλώνονται μόλις πέντε «ταπητουργοί». Σε σύνολο τετρακοσίων εβδομήντα πέντε μαθητών οι εκατόν τριάντα οκτώ δηλώνουν «ορφανοί πατρός» και άλλοι είκοσι δηλώνουν, ελπίζοντας στην επιστροφή, «αιχμάλωτος». Συνολικά εκατόν πενήντα οκτώ μαθητές έχουν μόνο τη μητέρα τους, δηλαδή ποσοστό τριάντα τρία τοις εκατό. Στα μαθητολόγια της εποχής δηλώνεται μόνον το επάγγελμα του πατέρα, δε δηλώνεται αυτό της μητέρας. Αν υπήρχαν στοιχεία, θα έδιναν, σε συντριπτικό αριθμό, εργάτριες στα εργοστάσια και τα εργαστήρια

ταπητουργίας. Πολλές γυναίκες επίσης έχουν αρχίσει να λειτουργούν μικρές οικοτεχνίες, δουλεύοντας στο σπίτι τα χαλιά. Στην ίδια μελέτη, για το σχολικό έτος 1925-1926 τα στοιχεία είναι περίπου τα ίδια, αλλά εδώ προκαλεί εντύπωση ότι για έναν μαθητή δηλώνεται ως επάγγελμα πατρός «εργοστασιάρχης». Οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι παραμένει ανεξήγητο το ότι τόσο λίγοι δηλώνονται ως «ταπητουργοί».

Τα φτηνά εργατικά χέρια της ταπητουργίας ήταν κυρίως τα γυναικεία. Παρά ταύτα ο δηλωμένος αριθμός των ανδρών εργαζόμενων στα ταπητουργεία φαίνεται να μην είναι πραγματικός. Πολλοί εργάζονται ως βαφείς, σχεδιαστές, ή άλλες ειδικότητες. Όσον αφορά την περιοχή προέλευσης, στα μαθητολόγια της παραπάνω μελέτης κυριαρχούν σε απόλυτους αριθμούς οι μαθητές που δηλώνουν πρόσφυγες από την περιοχή της Σμύρνης και της Πισιδίας, ενώ από τις υπόλοιπες περιοχές της Μικρασίας καταγράφονται λιγότεροι. Όλα τα στοιχεία, λοιπόν, συγκλίνουν ότι στην ταπητουργία κυριαρχούν οι γυναίκες ως εργατικό δυναμικό. Οι προσφυγικές οικογένειες σε πολύ μεγάλο ποσοστό ήταν μονογονεϊκές (λόγω της αιχμαλωσίας, των εκτοπισμών, των εκτελέσεων) και πολλές χήρες ή ορφανές κοπέλες, για να συντηρηθούν ή να επιβιώσουν, εργάζονταν ως υφάντρες. Οι γυναίκες αυτές συνεχίζουν μια διττή παράδοση που ξεκίνησε από τις αλησμόνητες πατρίδες: την τέχνη των χαλιών, αλλά και την κατάκτηση ενός επαγγελματικού πεδίου που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «γυναικείο», παρά τις συντηρητικές προκαταλήψεις που θέλουν τις γυναίκες ανεπάγγελτες και αφιερωμένες στο σπίτι. Η κατάκτηση αυτή ξεκίνησε στη Μικρά Ασία.

2. Οι υφάντρες

Αξίζει να σημειώσουμε ότι στις μικρασιατικές πόλεις τον 19ο αιώνα οι Ελληνίδες που εργάζονταν στην υφαντουργία ήταν ώριμες γυναίκες άνω των 30 ετών, ενώ στην ταπητουργία υπήρχαν θέσεις εργασίας για νεαρά κορίτσια από την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών (Εφραιμίδης, 1960: 83). Η τέχνη της ταπητουργίας διδασκόταν στα παρθεναγωγεία της ομογένειας σε πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας, από τον Πόντο μέχρι τα παράλια, ενώ υπήρχαν και αυτοσχέδιοι δάσκαλοι και δασκάλες σε αδελφότητες, κοινότητες και συλλόγους των ομογενών (Ιστικοπούλου, 2000: 218). Σε πολλές περιπτώσεις είναι οι ίδιοι οι έμποροι χαλιών που αναλαμβάνουν να διδάξουν την τέχνη της ταπητουργίας, καθώς και του σχεδίου και της χιλιοστομετρικής σχεδιαγράφησης των χαλιών. Σε κάθε περίπτωση, η ανάπτυξη της ταπητουργίας στον ελληνικό και αρμενικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας βελτίωσε τη θέση της γυναίκας, λόγω της επαγγελματικής της ενασχόλησης σε έναν κλάδο που αποδείχθηκε ιδιαίτερα προσοδοφόρος την εποχή εκείνη. Οι γυναίκες εργάζονταν μέσα στο σπίτι και τα κέρδη τους ήταν προς όφελος όλης της οικογένειας (Ιστικοπούλου, 2000: 223). Οι περισσότεροι εμπορικοί οίκοι και ταπητοβιομηχανίες ιδρύθηκαν από άνδρες, με τη συνδρομή όμως γυναικών της οικογένειας, συζύγων, αδελφών ή θυγατέρων.

Εικόνα 2. Νεαρές ταπητουργοί στη Σμύρνη, από καρτ-ποστάλ του 1906

Ο ιατρός εκ Καισαρείας Πρόδρομος Γρηγοριάδης θεωρείται γενικά ως πρωτοπόρος της ταπητουργίας (Θεοδωρίδης, 1975; Σαπουντζάκης, 2007: 35), ωστόσο η αλήθεια είναι ότι ο Γρηγοριάδης απλώς προώθησε το έργο της συζύγου του, Κατίνας Στύλογλου (Παπαδάκη, 2006: 164). Η Κατίνα υπήρξε μαθήτρια και κατόπιν συνεργάτης της Πολυτίμης Κιουρτσόγλου, της γυναίκας που εισήγαγε την ταπητουργία στη Σπάρτη της Πισιδίας το 1888, με ερασιτεχνικά ταπητουργεία στα οποία δίδασκε σε νεαρές κοπέλες την τέχνη του χαλιού.

Η Πολυτίμη Κιουρτσόγλου δημιούργησε και διένειμε στα οικιακά εργαστήρια χειρόγραφες οδηγίες για την ύφανση αλλά και δικά της σχέδια ύφανσης σε χαρτί μιλιμετρέ, πράγμα που αποτελεί μια παγκόσμια πρωτοπορία. Σταδιακά, και παρά το γεγονός ότι ήταν γυναίκα, η Πολυτίμη στρέφεται σε οργανωμένα εργαστήρια και συνεργάζεται με διάφορους επιχειρηματίες. Η φήμη της εδραιώνεται όταν το 1895 λαμβάνει μέρος με δικά της εκθέματα στην έκθεση χαλιών στην Προύσα. Για αυτή την πρωτοβουλία ο Σουλτάνος της απονέμει το εμπορικό, ηθικό επιχειρηματικό μετάλλιο. Έτσι γίνεται η μοναδική γυναίκα που βραβεύθηκε για επιχειρηματικότητα σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Με την ενθάρρυνση της Πολυτίμης, η Κατίνα Στύλογλου παίρνει οικονομική ενίσχυση από τον άνδρα της, Πρόδρομο Γρηγοριάδη, και στήνει τη δική της βιοτεχνία. Ο γιατρός Πρόδρομος Γρηγοριάδης ασχολήθηκε ενεργά με την οργάνωση της ταπητουργικής παραγωγής στη Σπάρτη Πισιδίας, πατρίδας της συζύγου του και, σε συνεργασία με τα αδέρφια της, Ιορδάνη και Δαμιανό (Παπαδάκη, 2006: 164), προχώρησαν σε τεχνολογικές καινοτομίες, στην καθετοποίηση της παραγωγής αλλά και σε εξασφάλιση της απορρόφησης των προϊόντων μέσω ενός καλά οργανωμένου εμπορικού δικτύου. Μετά την Καταστροφή του 1922, ο Γρηγοριάδης ίδρυσε ταπητουργεία στον Βόλο, ενώ τα αδέρφια της συζύγου του, Δαμιανός και Ιορδάνης, θα δραστηριοποιηθούν στη Θεσσαλονίκη και την Νέα Ιωνία αντίστοιχα.

3. Υφάντρες χαλιών στην ελληνική ταπητουργία του Μεσοπολέμου

Η παρουσία των γυναικών ως επιχειρηματίες είναι σπάνια, ωστόσο καταγράφονται και κάποια ονόματα γυναικών ως ιδιοκτήτριες ταπητουργείων. Στο Ανθολόγιο Πισιδίας (Ελμαλόγλου, 2000: 51-58) οι Ελμάλογλου, Δουρμουσόγλου και Σαπουντζάκης επιχειρούν μια λεπτομερή καταγραφή των επιχειρήσεων που ίδρυσαν και λειτούργησαν οι Σπαρταλήδες σε όλη την Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. Ανάμεσα σε πενήντα και πλέον ταπητουργεία που καταγράφονται, υπάρχουν ελάχιστα τα οποία ανήκουν σε γυναίκες, μετρημένα στα δάχτυλα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το ταπητουργείο της Σοφίας Γαβριηλίδου στη Νέα Ιωνία και αυτό της Θεογνωσίας Κοτζαϊβάζογλου - Αθανασόπουλου στη Νέα Ιωνία επίσης. Καταγράφεται ακόμη το ταπητουργείο της Πιπίτσας Ευθύμογλου στην Έδεσσα. Τέλος, σημειώνεται το όνομα της Κλειούς Μητσάκου, θυγατέρας του Πρόδρομου Γρηγοριάδη, στο παράρτημα που ίδρυσε ο πατέρας της στη Θεσσαλονίκη και το οποίο λειτούργησε η ίδια μαζί με τον αδελφό της.

Ειδικά για τη Δέσποινα Χ. Ευθύμογλου υπάρχουν πλείστες μαρτυρίες ότι είχε εγκαταστήσει αργαλειούς σε πολλά σπίτια σε προσφυγικές γειτονιές της Θεσσαλονίκης. Προμήθευε τις υφάντρες με όλα τα απαραίτητα υλικά (νήματα, σχέδια κ.ά.) παραλάμβανε τα χαλιά και τα προωθούσε στο εμπόριο. Πολλές γυναίκες που συνεργάστηκαν μαζί της δήλωσαν σε προφορικές μαρτυρίες ότι τη θυμούνται με συγκίνηση, γιατί, εκτός των άλλων, ήταν από τους λίγους επιχειρηματίες που κολλούσε ένσημα, με αποτέλεσμα όλες να συνταξιοδοτηθούν (Αναστασιάδης, 2010: 3).

Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο όνομα της Όλγας Ουλκέρογλου, συζύγου του Γεωργίου Ουλκέρογλου που λειτουργούσε ταπητουργείο στη Σπάρτη της Πισιδίας. Μετά τις διώξεις και τη Μικρασιατική Καταστροφή, τα ίχνη του Γεωργίου χάνονται. Η Όλγα Ουλκέρογλου με τα παιδιά της εγκαθίσταται στη Βέροια και πολύ γρήγορα δημιούργησε μια ακμάζουσα επιχείρηση ταπητουργίας, η οποία λειτούργησε για πολλές δεκαετίες, ακόμη και μετά την παρακμή του συγκεκριμένου κλάδου.

Η ίδια εικόνα παρουσιάζεται και για τις επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν από πρόσφυγες άλλων περιοχών. Παρ' ότι κυριαρχούν οι γυναίκες ως εργατικό δυναμικό, τα ονόματά τους μόνον κατ' εξαίρεση εμφανίζονται ως ιδιοκτήτριες ταπητουργιών, ή έστω ως ενεργοί παράγοντες στην ανάπτυξη της ταπητουργίας. Σε μια πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη για τους ομογενείς της Κιουτάχειας αφιερώνεται ένα κεφάλαιο στην ταπητουργία (Εφραιμίδης, 1960: 82-86). Εδώ μνημονεύεται το όνομα της Μαρίας Ουσιακλή, συζύγου του Δημητρώ Ουσιακλή, ο οποίος εισήγαγε την ταπητουργία στην Κιουτάχεια το 1894. Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η ανάπτυξη της ταπητουργίας στην πόλη της Κιουτάχειας, καθώς και στη γύρω περιοχή, οφείλεται στις μαθήτριες της Μαρίας Ουσιακλή, οι οποίες «προσανατολίσθησαν ευχερώς εις την νέαν βιομηχανίαν, έγιναν μαστόρισσαι και αυτάί» και έτσι δημιουργήθηκαν στην περιοχή πολλά ταπητουργεία και εμπορικοί οίκοι εξαγωγής χαλιών. Παρ' ότι, λοιπόν, επισημαίνεται η σημαντική συμβολή των γυναικών στην ανάπτυξη της ταπητοβιομηχανίας, τα ονόματά τους δε δηλώνονται. Αντ' αυτού, σημειώνονται τα ονόματα ανδρών επιχειρηματιών της Κιουτάχειας, οι οποίοι συνέχισαν τη δραστηριότητά τους και στην Ελλάδα, μετά το 1922.

Έτσι, μαθαίνουμε ότι στη Βέροια εγκαταστάθηκε και ίδρυσε ταπητουργείο ο Χαράλαμπος Μοσκόφωγλου και την επιχείρηση συνέχισε ο υιός του, Νικόλαος Ρωσσόπουλος (προφανώς άλλαξε το όνομά του προς το ελληνικότερο), αφού τη μετέφερε στην Αθήνα. Θα σταθούμε στο όνομα Ρωσσόπουλος για έναν συγκεκριμένο λόγο: στο ίδιο βιβλίο, αλλά σε άλλο κεφάλαιο, ο συγγραφέας παραθέτει μια φωτογραφία που απεικονίζει δυο «νεάνιδες Κιουταχειώτισσες με τας τοπικές εορταστικές των στολάς» (Εφραιμίδης, 1960: 232). Στη λεζάντα της φωτογραφίας δηλώνεται επίσης η χρονολογία (1922) και τα ονόματα των νεανίδων. Πρόκειται για τη Βασιλική, σύζυγο του Ρωσσόπουλου και τη Σωσάννα, σύζυγο του Ιωακείμ Ιωακειμίδη, κάτοικο Κομοτηνής. Αμφότερες υφάντρες ταπητουργοί, οι οποίες, παρ' ότι δεν εμφανίζονται ποτέ ως επιχειρηματίες, μεταφέρουν την παράδοση και την τεχνογνωσία τους στη νέα τους πατρίδα και στην ουσία λειτουργούν οι ίδιες τις επιχειρήσεις των συζύγων τους.

Την ιστορία της Σωσάννας διέσωσαν τα εγγόνια της, μαζί με την οικογενειακή επιχείρηση ταπήτων που διατηρούν ακόμα στην Κομοτηνή (Ιωακειμίδης, 2022). «Η Σωσάννα Βαγδατλή (1905-1987), κόρη του γουναρά Στυλιανού Βαγδατλή (1875-1922) και της Κυριακής Γιαγτζόγλου (1883-1928), μαθαίνει γρήγορα την ταπητουργική τέχνη, αφού, από 6 ετών, καθημερινά, μόλις τελείωνε το σχολείο της ύφαινε χαλί στο αργαλειό μαζί με φίλες, εξαδέλφες και θείες της, που ήταν έμπειρες υφάντρες. Η μαστόρισσα του τοπικού εργαστηρίου ικανοποιημένη από την απόδοση της μικρής Σωσάννας, της έδωσε στην ηλικία των 7 ετών μια ολόχρυση λίρα. Ήταν και το πρώτο της χαρτζιλίκι. Γρήγορα η Σωσάννα

διακρίνεται για το δημιουργικό της ταλέντο. Τα σχέδια που ο πατέρας της έφερνε απ' τη Βαγδάτη, όπου πήγαινε για τις δουλειές του, εξ' ου και το επίθετο "Βαγδατλής", γίνονται πηγή έμπνευσης και δημιουργίας για τη νεαρή υφάντρα. Επάνω στο μιλιμετρέ χαρτί αποτυπώνει με εξαιρετική μαεστρία και σαφήνεια, πολύπλοκα και πρωτότυπα σχέδια». (Ιωακειμίδης, 2022).

Η Σωσάνα, μετά το 1922, εγκαθίσταται στην Κομοτηνή μαζί με τον σύζυγό της, Ιωακείμ Ιωακειμίδη, χαλκουργό από την Κιουτάχεια (Εφραιμίδης, 1960: 75). Εκεί συνεχίζει το έργο που είχε ξεκινήσει στην Κιουτάχεια, στην αρχή με έναν μοναδικό αργαλειό που είχε φέρει μαζί της. Σιγά σιγά, προμηθεύει με αργαλειούς υφάντρες προσφυγοπούλες της ευρύτερης περιοχής της Ροδόπης και οργανώνει μια ακμάζουσα επιχείρηση. Με σκληρή δουλειά (η ίδια, εκτός από τους αργαλειούς που δουλεύει, διατηρεί και βαφείο στο σπίτι της, ο σύζυγός της διατηρεί χαλκουργείο, στο οποίο κατασκευάζει και συντηρεί τους αργαλειούς, συγγενείς της δημιουργούν τα σχέδια των χαλιών) κατορθώνει να επιβληθεί στην αγορά και να κάνει ένα όνομα στον κλάδο της. Το οικογενειακό δίκτυο είναι ισχυρό (οι αδελφοί Ιωακειμίδη δραστηριοποιούνται με επιτυχία στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη σε διάφορες επιχειρήσεις), όπως είναι ισχυροί και οι δεσμοί της ομογένειας εκ Κιουτάχειας. Παρά τις αλλεπάλληλες οικονομικές κρίσεις και τον πόλεμο, τα ταπητουργεία της Σωσάνας Ιωακειμίδη προσφέρουν εργασία σε υφάντρες και παράγουν χαλιά με τον παραδοσιακό τρόπο, τον ασύμμετρο κόμπο, για πολλές δεκαετίες.

Εικόνα 3. Σωσάνα και Ιωακείμ Ιωακειμίδης με τους δύο γιους τους στην Κομοτηνή το 1935

Στη δεκαετία 1950-1960 ο Ιωακείμ Ιωακειμίδης λαμβάνει παραγγελίες από τον ΕΟΜΜΕΧ, για να εξοπλίσει με αργαλειούς τα εργαστήρια που διατηρεί σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Την ίδια περίοδο, η οικογενειακή επιχείρηση παίρνει μέρος σε κλαδικές εκθέσεις, λαμβάνει τιμητικά διπλώματα και βραβεύσεις. Η επιχείρηση της υφάντρας από την Κιουτάχεια διασφαλίζει τη συνέχεια μιας άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, δημιουργώντας χειροποίητα χαλιά με τον ασύμμετρο κόμπο, πάνω σε αργαλειούς του τύπου «Κιουτάχειας» (περιγραφή του αργαλειού στο: Εφραιμίδης, 1960: 86) μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Σήμερα, η επιχείρηση Ιωακειμίδη, όπως και άλλες αντίστοιχες ανά τη Ελλάδα, δραστηριοποιείται κυρίως στο εμπόριο ταπήτων. Στην περιοχή δεν υπάρχουν πλέον

υφάντρες. Η τέχνη του χειροποίητου χαλιού έχει περιοριστεί σε μικρά εργαστήρια μουσειακού ενδιαφέροντος, δεν υπάρχει παραγωγή.

4. Υλική και άυλη πολιτισμική κληρονομιά

Στα Βιομηχανικά Δελτία απογραφής (Βακαλοπούλου, 2017) έχουν καταγραφεί τα τελευταία χρόνια μόλις πέντε ταπητουργεία. Είναι ένα μικρό βήμα σε σχέση με το τεράστιο κεφάλαιο της βιομηχανικής αρχαιολογίας και της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς που περιλαμβάνει. Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι πέντε καταγραφές αφορούν ταπητουργεία που συνδέονται με τον προσφυγικό πληθυσμό μετά το 1922. Ακόμα και το πιο πρόσφατο δείγμα, ένα εργοστάσιο ταπήτων της δεκαετίας του 1970 στην Ξάνθη, ανήκει σε επιχειρηματία που δηλώνεται ως «προσφυγικής καταγωγής» (Μπίρης, 2017).

Οι υπόλοιπες καταγραφές περιλαμβάνουν: Το «Ταπητουργείο Κοτζαϊβάζογλου» στην Έδεσσα (Δεληγιάννη, 2017), το «Ταπητουργείο Μωράλογου» στον Βύρωνα (Ζερμπίνος, 2017), το «Εργοστάσιο Ταπητουργίας και Χειροτεχνίας» στην κοινότητα Αγίου Πέτρου Αρκαδίας (Μουτάφη, 2017) και η καταγραφή καμινάδας ως κατάλοιπο μιας ταπητουργίας στη Νέα Ιωνία της οποίας ο υπόλοιπος εξοπλισμός δε διασώζεται (Μαυράκης, 2017). Από τα στοιχεία που μέχρι στιγμής μπορούμε να συλλέξουμε από τη συγκεκριμένη αποδελτίωση που επιχειρούν οι ερευνητές των Βιομηχανικών Δελτίων Απογραφής, είμαστε σε θέση να προβούμε σε κάποιες επισημάνσεις.

Οι ταπητουργικές επιχειρήσεις συνδέονται με κεφάλαια προσφύγων και ομογενών προσφύγων και απασχολούσαν πρόσφυγες υφάντρες. Ακόμα και στην περίπτωση του εργοστασίου Ταπητουργίας και Χειροτεχνίας στην Αρκαδία, το οποίο ιδρύθηκε με πρωτοβουλία Συλλόγου ομογενών πριν τη Μικρασιατική καταστροφή, γίνεται σαφές ότι στην πραγματικότητα λειτούργησε μετά το 1926, στηριζόμενο εν πολλοίς σε κεφάλαια και τεχνογνωσία της Oriental Carpets που δραστηριοποιούνταν και στη Σμύρνη. Παρ' ότι αρχικά ο σκοπός της ίδρυσής του ήταν να αποκτήσουν μια τέχνη και ένα επάγγελμα οι γηγενείς κοπέλες του χωριού, στην πραγματικότητα απασχόλησε κυρίως προσφυγοπούλες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, λόγω του εργοστασίου.

Τα ταπητουργεία ιδρύθηκαν σε περιοχές που εξασφαλίζουν υδροδότηση, δίπλα σε πηγές ή χειμάρρους και κοντά σε προσφυγικούς συνοικισμούς. Την περίοδο του Μεσοπολέμου απασχολούν κυρίως γυναίκες Μικρασιάτισσες που γνωρίζουν την τεχνογνωσία της ύφανσης χειροποίητων χαλιών με ασύμμετρο κόμπο. Μεταπολεμικά, όσες από τις επιχειρήσεις αυτές επιβίωσαν, προσανατολίστηκαν είτε στον βιομηχανικό (και όχι χειροποίητο) τάπητα, είτε μετατράπηκαν σε εριουργεία - υφαντουργεία. Πολλές από τις επιχειρήσεις αυτές είχαν οικογενειακό χαρακτήρα και, αν παρακολουθήσουμε την ιστορία των κλάδων της οικογένειας, θα διαπιστώσουμε ότι ασχολήθηκαν όλοι με τα χαλιά, ακόμα και όταν, με την πάροδο των χρόνων, προσανατολίστηκαν σε παραπλήσιους με την ταπητουργία κλάδους: εμπόριο και καθαρισμό ταπήτων, εριουργεία κ.λπ.

Ο βιομηχανικός κλάδος της ταπητουργίας παρήκμασε σταδιακά μετά το 1940, διότι ήταν ασύμφορος σύμφωνα με τα νέα δεδομένα των αγορών. Την άυλη πολιτισμική κληρονομιά, τόσο σε επίπεδο τεχνογνωσίας του ασύμμετρου κόμπου, όσο και σε ό,τι αφορά τα σχέδια, που συχνά έχουν αναφορές σε πανάρχαιες ρίζες, προσπάθησε να διατηρήσει και να προβάλλει ο ΕΟΜΜΕΧ, αλλά η προσπάθεια μάλλον δεν ευοδώθηκε. Ο Οργανισμός συνέλλεξε σχέδια από τις παλιές Μικρασιάτισσες υφάντρες και τα διαμοίρασε στα εργαστήριά του ανά την Ελλάδα, χωρίς όμως να ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι η κάθε υφάντρα φέρει η ίδια μια παράδοση αιώνων στο DNA της και υφαινεί σύμφωνα με την αισθητική της δικής της μακραίωνης τοπικής παράδοσης. Συνεπώς, περιορίστηκε η

δυνατότητα δημιουργικής παραγωγής και ανανέωσης αυτής της τέχνης μέσω των εργαστηρίων. Η εφαρμογή μιας εθνικής πολιτικής για την προώθηση αυτού του πολιτισμικού κεφαλαίου αποτελεί ακόμη ζητούμενο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αναστασιάδης, Μ. (2010). *Η ζωή των ελληνικών πληθυσμών στην Πισιδία και η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, με έμφαση στο νομό Πέλλας*. Σπάρτη: Η Σπάρτη της Ανατολής, Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.
- Βακαλοπούλου, Μ., Δανιήλ, Μ., Λαμπρόπουλος, Χ., & Φασουράκης, Η. (Επιμ.). (2017). Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής. Ανακτήθηκε από www.vidarchives.gr
- Δεληγιάννη, Α. (2017). Εριοβιομηχανία Κοτζαϊβάζογλου. Στο Μ. Βακαλοπούλου, Μ. Δανιήλ, Χ. Λαμπρόπουλος & Η. Φασουράκης (Επιμ.). *Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής*. Ανακτήθηκε από www.vidarchives.gr/reports/2021_01_857
- Δρίτσα, Μ. (1990). *Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Ελμαλόγλου, Κ., Δουρμούσογλου, Π., & Σαπουντζάκη, Χ. (2000). Σπαρταλήδες Ταπητουργοί σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Στο *Ανθολόγιο Πισιδίας* (σσ. 51-58). Σπάρτη: Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.
- Εφραιμίδης, Σ. (1960). *Ιστορία - λαογραφία του Κοτυαίου (Κιουτάχειας) πόλεως της κεντρικής Μ. Ασίας*. Θεσσαλονίκη : Επιτροπή Εκδόσεως και Φιλοπρόοδων Πατριωτών.
- Εφραίμογλου, Λ. (2012). Η συμβολή των προσφύγων στη βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας. Στα *Πρακτικά του 5ου Συμποσίου ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ* (σσ. 217-220). Νέα Ιωνία.
- Ζερμπίνος, Κ. (2017). Ταπητουργείο Μωράλογλου. Στο Μ. Βακαλοπούλου, Μ. Δανιήλ, Χ. Λαμπρόπουλος & Η. Φασουράκης (Επιμ.). *Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής*. Ανακτήθηκε από www.vidarchives.gr/reports/2018_12_835
- Θεοδωρίδης, Χ. Α. (1975). *Διακριθέντες του ξεριζωμένου ελληνισμού. Τόμος Α' - Δ'*. Αθήνα: Προσφυγική Οργάνωση Εθνική Μνημοσύνη και Ενώσεως Σμυρναίων.
- Ιστικοπούλου, Λ. (2000). *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία (1860-1922)*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Ιωακειμίδης, Γ. (2022). *Οικογενειακό αρχείο, πρωτογενείς πηγές για το «Ταπητουργείο Ιωακειμίδα» στην Κομοτηνή, προφορική μαρτυρία 2022*. Ανακτήθηκε από https://www.ioakeimidis.gr/i-istoria-tis-oikogeneias-ioakeimidi/?cookies_accepted=Y
- Καχραμάνογλου, Φ. (1922). *Ενδιαφέρον Υπόμνημα επί της βιομηχανίας της ταπητουργίας. Στο Δελτίο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών, Γ'* (σσ. 718-721). Αθήνα: Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών.
- Κωστής, Κ. (2018). *Ο πλούτος της Ελλάδας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαυράκης, Γ. (2017). Ελληνική Ταπητουργία. Στο Μ. Βακαλοπούλου, Μ. Δανιήλ, Χ. Λαμπρόπουλος & Η. Φασουράκης (Επιμ.), *Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής*. Ανακτήθηκε από www.vidarchives.gr/reports/2018_03_791
- Μουτάφη, Ν., & Σταματάκος, Β. (2017). Εργοστάσιο ταπητουργίας και χειροτεχνίας. Στο Μ. Βακαλοπούλου, Μ. Δανιήλ, Χ. Λαμπρόπουλος & Η. Φασουράκης (Επιμ.), *Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής*. Ανακτήθηκε από www.vidarchives.gr/reports/2008_05_1773
- Μπίρης, Α. (2017). *Τζων Φιλ Α. Ε*. Στο Μ. Βακαλοπούλου, Μ. Δανιήλ, Χ. Λαμπρόπουλος & Η. Φασουράκης (Επιμ.), *Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής* www.vidarchives.gr/reports/2004_02_1838

- Παπαδάκη, Ι. Α. (2006). Ο σπαρταλής Ιορδάνης Στύλογλου (1875-1948). Συμβολή στην ανάπτυξη της ταπητουργίας στην Σπάρτη της Μικράς Ασίας. *Δελτίο της Εταιρείας Μελέτης της Καθ' ημάς Ανατολής*, 2, 161-175.
- Πεσματζόγλου, Π. (1990). *Αναμνήσεις από την πατρίδα μου Σπάρτη Μικράς Ασίας*. Αθήνα: Ενώσεων Σπάρτης Μ. Ασίας.
- Σαπουντζάκης, Χ. (2007). *Οι Σπαρταλήδες στην παλιά και τη νέα πατρίδα*. Σπάρτη: Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας.
- Σαπουντζάκης, Χ., & Λυκούδης, Μ. (2007). *Τα πρώτα σχολεία των προσφύγων στην Νέα Ιωνία*. Αθήνα: ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

